

Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
Polskie Towarzystwo Historyczne
Oddział w Białej Podlaskiej

Tomasz Demidowicz

Parczew - zarys dziejów

©Copyright Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
21-500 Biała Podlaska, ul. Kolejowa 8
tel. (0-83) 343-42-60; tel./fax. (0-83) 342-50-90

REGIONALIA

I C Per

106412

94(438) Percew

Wydawca:
Wojewódzki Ośrodek Metodyczny
21-500 Biała Podlaska, ul. Kolejowa 8

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

5 116384000002

Parczew

Staropolska wieś Parczów /Parczew/ XI - XVI w.

Dzieje miejscowości Parczów, którego nazwa jako ośrodka osadniczego funkcjonująca obecnie wykształciła się w czasie późniejszym sięgają odległych czasów. Po raz pierwszy wspomina o Parczowie jako wsi książęcej z kościołem rzymskokatolickim parafialnym pw. Św. Leonarda leżącej nad stawem Piwonia w archidiakonacie lubelskim w ziemi sandomierskiej pod 1235 r. dziejopis Jan Długosz, pisząc o niej jako „wsii istniejącej od dawna”. Za bardzo starym istnieniem wsi Parczów pośrednio może mówić sama nazwa, która według językoznawców pochodzi od wyrazów „park, parkot” lub „parkacz” o rodowodzie prasłowiańskim prbk tzn. koza. Pośrednio też za wsią Parczów jako niewielką jednostką osadniczą powstałą w co najmniej XII w. przemawia fakt istnienia w tej wsi cerkwi prawosławnej a więc zasiedlonej przez ludność przyszlą z Rusi Kijowskiej. W okresie XIII-XIV w. Parczów egzystujący na kilkunastu łanach w otoczeniu puszczy rejestrowany był jako wieś z cerkwią prawosławną, z drugiej jako siedziba jednej z 28 parafii rzymskokatolickich we wspomnianym archidiakonacie lubelskim. Zamieszkiwana przez smolarzy i miodosytników, obok cerkwi, kościoła rzymskokatolickiego posiadała staw z młynem licząc do 35 dymów.

Jako odrębna jednostka osadnicza o 24 łanach wieś Parczów egzystowała do połowy XVIw. Decyzją króla Zygmunta Augusta włączona została w obręb miasta Parczew w formie przedmieścia.

P a r c z e w - miasto królewskie XV-XVIII w.

Przywilejem lokacyjnym z 3. VII. 1401 r. król Władysław Jagiełło sankcjonował „osadzenie” miasta na „surowym korzeniu” na prawie magdeburskim na 60 łanach „ziemi podlejszej” i dwu dodatkowo łanach przeznaczonych na wygony miejskie. Ustanawiał król przywilejem tym wójtostwo parczewskie, które nadawał zasadzcy miasta Stanisławowi Samsonowi. Uposażał wójtostwo parczewskie w 3 łany gruntu, w połowę dochodów z jatek, stołów i ław piekarskich, rybackich i szewskich. Zabezpieczał na rzecz wójtostwa co szósty grosz z czynszów miejskich z nowo wykarczowanych łąk, z wyjątkiem łąk starych i czynszów przynależnych królowi. Wójtowi parczewskiemu przyznawał co trzeci grosz z zasądzonych kar

i prawo wybudowania młyna na rzece Przewłocze. Mieszczanie parczewscy otrzymywali 20 lat wolizny, by po ich upływie opłacać czynsz w wysokości pół groszy z każdego łana. Mieli obowiązek przemiału zboża w młynie królewskim, który wraz z połową dochodu z łaźni miejskiej należeć miał do wójta. Wójt parczewski natomiast zobowiązany został przez króla do służenia jedną kopią i jednym strzelcem. Przywilej lokacyjny z 1401 r. jak też kolejne przywileje króla Władysława Jagiełły stworzyły szanse dla rozwoju miasta. Uchwała zjazdu w Horodle z 1413 r. wyznaczająca miasto to obok Lublina dla odbywania wspólnych zjazdów panów polskich i litewskich przyspieszyła dalszy rozwój tego staropolskiego, królewskiego ośrodka miejskiego.

Ilustracja 1
Władysław Jagiełło (1384-1434)
Inicjator lokacji miasta Parczew

W połowie XV w. był Parczów (Parczew) miastem królewskim na prawie magdeburskim, funkcjonującym w miejscu obronnym „na ostrowiu” przy przeprawie przez rzekę Konotopę i jej zlewiska z rzeką Pivonią na styku krzyżujących się traktów; jednego z Wilna do Krakowa biegnącego przez Mielnik - Brześć - Parczew - Lublin z drugim starym szlakiem solnym biegnącym z Rusi na Mazowsze. Cieszył się samorządem miejskim, odrębnym

sądownictwem i szeregiem przywilejów. Znanymi wójtami parczewskimi tego okresu byli: Jan Grinwald, Trojan z Krasnegostawu, Mroczek z Milanowa, Mikołaj z Niemiec a rajcami zaś m.in. Mikołaj Dobryniowski, Stefan Zdunek, Klemens i Maciej Paskuda. Stanowiło miasto Parczew centrum dóbr królewskich obejmujących m.in. wsie: Milanów, Miłków, Glinny Stok, Siemień, dwa folwarki, kilka młynów, karczm, stawów. Jako miasto królewskie posiadające ogółem 60 łąnów „pod sobą”, cztery łąny na wygony, miało w centrum rynek z układem od 4 do 6 ulic. Przy rynku było do kilkunastu jatek, kramów i waga miejska. W układzie przestrzennym miasta był kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej z zabudowaniami probostwa, zabudowania wójtostwa parczewskiego, szkoła parafialna, klasztor Augustianów-Eremitów pw. Bożego Ciała. Miasto sąsiadowało na południe za wsią Parczów o 24 łąnach z cerkwią prawosławną i kościołem rzymskokatolickim pw. Św. Leonarda. Na północy zaś z gruntami, sadem i ogrodem dworu królewskiego wzniesionego za przeprawą przez rzekę Piwonię. Dwór ten pełniąc rolę stacji królewskiej a zarazem siedziby namiestnika i zarządcy dóbr królewskich złożony był z obszernego budynku drewnianego mieszkalnego na podmurowaniu, dużej stajni, dwu obór, spichlerza i innych mniejszych obiektów gospodarczych. Dysponował małym folwarkiem, łąkami i sadem. W pomyślnej dla miasta II połowie XV w. nastąpił dalszy rozwój miasta. Sprzyjały temu pobyty królów w tym mieście w osobach Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta, zjazdy panów i szlachty Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1451, 1453, 1464 i 1496 r. Pozytywnie wpływały na zamożność mieszczan parczewskich zyski płynące z prawa do odbywania kolejnych dwu jarmarków: pierwszego przypadającego na Święto Wniebowzięcia Panny Marii, drugiego na Św. Marcina.

W końcu XV w. był Parczew miastem królewskim Jagiellonów liczącym ponad 300 dymów i 2,5 tys. mieszkańców z rynkiem w centrum, ratuszem, wagą miejską, postrzygalią sukna, kilkunastoma jatkami w rynku, browarami i karczmami piwnymi i miodowymi przy ulicach. Znajdowały się na terenie miasta trzy kościoły rzymskokatolickie: pierwszy pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej, drugi pw. Św. Leonarda i trzeci kościół szpitalny pw. Św. Ducha. Był klasztor Augustianów i cerkiew prawosławną na przedmieściu. Wszystkie kościoły jak też cerkiew były dobrze uposażone. Funkcjonowała szkoła parafialna przy kościele pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej, a przy kościele Św. Ducha przytułek dla ubogich. Na łąnach miejskich wydzielonych egzystowało wójtostwo parczewskie hojnie uposażone. Miasto było obwałowane i otoczone parkanem, sąsiadowało z dworem królewskim znajdującym się na niewielkim wzniesieniu, także otoczone parkanem a z miastem połączone mostem przez rzekę Piwonię. Parczew stanowił centrum dóbr królewskich obejmującym do 10 wsi, dwa lub trzy folwarki, kilka młynów, stawów i browarów oraz 1 tys. liczących barci pszczelich. Dobra parczewskie były w dzierżawie podkomorzego lubelskiego Stanisława Kuropatwy a następnie po jego śmierci żony Jadwigi.

Początek XVI w. przyniósł miastu nieszczęście w postaci napadu Tatarów, którzy miasto jak też dwór królewski spłądrowali a szereg budynków, w tym ratusz i cerkiew spalili. Przywilejem z 1.IV. 1501 r. król J. Olbracht na prośbę mieszczan parczewskich „z powodu spalenia i spustoszenia miasteczka” zwolnił od płacenia wszelkich czynszów, cel i poborów królewskich na okres 10 lat. Uwolnił ponadto mieszczan parczewskich od dostarczania podwód na rzecz dworu królewskiego na okres 6 lat. Następca jego na tronie król Aleksander Jagiellończyk potwierdził prawa miasta Parczewa oraz przywileje poprzednika. Podobną troskę o miasto wykazał król Zygmunt I Stary, który w 1511 r. przedłużył okres zwolnienia mieszczan od dawania podwód dworzanom królewskim na następne 2 lata, a kolejnym przywilejem z 1518 r. odnowił prawo zwalniające mieszczan parczewskich od opłaty cel mostowego i grobelnego na obszarze całej Korony Polskiej. W celu podniesienia stanu obronnego miasta wspomniany król nakazał naprawę starych obwałowań i wzniesienie nowych nakazując przeznaczenie sum pobieranych na rzecz właściciela opłat poboru miejskiego i czopowego. Na prośbę mieszczan parczewskich przywilejem z 1531 r. wspomniany król Zygmunt I Stary przeniósł terminy dwu jarmarków, jakimi dotąd cieszyło się miasto. Jarmark ze Święta Bożego Ciała przeniósł na Święto Wniebowstąpienia Pańskiego, a jarmark przypadający na Św. Marcina na dzień Nawrócenia Św. Pawła. Potwierdził prawo miasta do jarmarku przypadającego na Św. Wniebowzięcia Matki Boskiej. Podarował ponadto przywilejem tym miastu cło po 3 denary płaconych przez przejezdnych od wozu na moście rzeki Tyśmienicy. Przywilejem kolejnym z 1538 r. „z powodu spalenia się starych przywilejów” na prośbę mieszczan parczewskich za wstawiennictwem dzierżawcy tenuty parczewskiej Jana Tęczyńskiego, król wystawił ponadto nowy przywilej dla miasta Parczewa na prawo magdeburskie, prawo do posiadania postrzygalni sukna i wagi miejskiej. Przywilejem tym król jako właściciel miasta przyznawał na jego rzecz prawo poboru opłaty szosu w wysokości 5 grzywien oraz prawo palenia gorzałki. Ponowny rozwój miasta Parczewa przerwał kolejny najazd Tatarów na miasto w 1544 r. Zostało wówczas zniszczone i spłądrowane w dużej części, m.in. spalone zostały zabudowania Zakonu Augustianów. W tym samym roku otrzymało miasto Parczew kolejny przywilej na prawo magdeburskie od króla Zygmunta Augusta. Zastrzegł w tym przywileju właściciel „aby nikt w tym mieście nie mógł kupować i posiadać domów i innych dóbr miejskich, któryby nie nabył prawa miejskiego i nie przyrzekł posłuszeństwa urzędowi miejskiemu”. Przyłaczył przy tym istniejącą w sąsiedztwie miasta wieś Parczów o 24 łanach w formie przedmieścia. W dwa lata później przywilejem z 1546 r. wspomniany król

Ilustracja 2
Stanisław Tęczyński wojt Parczewa
w II połowie XVI w.

Ilustracja 3
Zygmunt August (1520-1572)
Opiekun m. Parczewa

Zygmunt August potwierdził przywileje z lat trzydziestych XVI w. zwalniające mieszczan parczewskich od dostarczania podwód posłom i dworzaninom królewskim oraz prawo do wystawienia w mieście łaźni i czerpania dochodów z opłat. Przyłączył do miasta i oddał pod jurysdykcję miasta grunty zwane Cichonów, wcześniej wykupione przez mieszczan parczewskich. Potwierdził ponadto tenże król prawo miasta Parczewa do korzystania z prawa składu.

W połowie XVI w. był Parczew miastem królewskim leżącym na dogodnych szlakach komunikacyjnych przebiegających z Korony Polskiej do Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz z Rusi na Mazowsze. Otoczony był wałami

ziemnymi i parkanami z trzema bramami wjazdowymi: Lubelską, Chełmską i Łomaską. Centrum miasta stanowił rynek z ratuszem, wagą miejską, postrzygalnią sukna, łaźnią miejską, zabudowaniami wójtostwa. Stanowił centrum parczewskiego starostwa niegrodowego złożonego z kilkunastu wsi, z liczbą do 10 młynów, karczm i browarów, będącego w dzierżawie wójta parczewskiego Jana Tęczyńskiego. Był siedzibą jednej z większych parafii rzymskokatolickich w archidiecezji lubelskiej pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej. Był miastem posiadającym kościół szpitalny pw. Św. Ducha z przytułkiem w randze prepozytury, uposażony m.in. w dwie łaki koło rzeki Konotopy, czynsz z ogrodu w wysokości jednego wiadrunka i dziesięcinę ze wsi Wola Siemieńska. W układzie przestrzennym miasta na przedmieściu za wałami miejskimi znajdowała się drewniana cerkiew prawosławna pw. Najświętszej Marii Panny z zabudowaniami popowskimi, sadem i ogrodem. Posiadając ogółem wraz z przedmieściem ponad 80 łanów miasto Parczew sąsiadowało z dworem królewskim, a wspomnianym przedmieściem opierało się o skraj puszczy parczewskiej.

W II połowie XVI w. w miarę pomyślnym okresie rozwoju swego według Lustracji woj. lubelskiego z 1565 r. miasto Parczew było królewskim ośrodkiem miejskim liczącym do 400 dymów i liczbą do 3 tys. mieszkańców, z rynkiem w centrum i układem od 8 do 10 ulic, gdzie znanymi były ulice: Poświętnej, Lewoniewska, Chełmska, Brzeska, Circularis, Żabiniec, Mogiłęczana. Było miastem wielowyznaniowym, gdyż obok parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej z kościołem i zabudowaniami probostwa, parafii prawosławnej pw. Najświętszej Marii Panny z cerkwią i zabudowaniami popowskimi funkcjonowała żydowska gmina wyznaniowa z synagogą, bożnicą i łaźnią. Miasto cieszyło się prawem magdeburskim, posiadało ratusz, wagę miejską, łaźnię i postrzygalnię sukna. Korzystało z prawa do trzech

wspomnianych wcześniej jarmarków rocznie i targu cotygodniowego, odbywającego się w sobotę. Stanowiło centrum i siedzibę niegrodowego starostwa parczewskiego do którego obok miasta z wójtostwem wchodziły wsie: Jedlanki, Drozdówka, Cichostów, Okalew, Dembowa Kłoda vel Wargoschów, Hunin, Bednarzówka, Laski Obradów, Kolechowice, Brzostowa Wola, Krasne, Białe, Ustyniów, Miłków, Żminne, Glinny Stok oraz ponadto 20 karczm, cztery stawy, 10 młynów, 2 rudnie oraz do 160 barci pszczelich. Pełniło miasto Parczew wobec starostwa główny ośrodek usługowy i administracyjny. W mieście pomyślnie egzystowało 27 rzeźników, 33 piekarzy, 17 szewców i 14 gamcarzy płacących ogółem 5 grzywny i 84 groszy na rzecz właściciela. W mieście i na obszarze starostwa usługi na rzecz dworu świadczyła też pewna ilość kowali i kuźników oraz krawców. Rzemieślnicy parczewscy zorganizowani byli w 5 cechów. Miasto płaciło ponadto 16 florenów szosu i aż 86 florenów i 8 groszy tytułem czopowego. Na łąkach dawnego wójtostwa parczewskiego istniał w tym czasie dwór rządcy złożony z budynku głównego, dwu spichlerzy, stajni, dwu obór, dwu stodół. Miasto czerpało dochód z czterech młynów, z „cia starego parczewskiego” pobieranego w komorze celnej we wsi Rokitno przy gościńcu ruskim, z opłat „starego mostowego” obok opłaty mostowego pobieranego we wsiach Dembowa Kłoda i Ostrów. Myto mostowe i młyny były w arendzie mieszczan parczewskich Stanisława Gniewosza, Łukasza Dawidowicza, Wojciecha Łazarza z obowiązkiem dostarczenia staroście parczewskiemu po 1 tys. florenów, półtora kamienia pieprzu, 3 funtów szafranu i pół kamienia imbiru. Według wspomnianej Lustracji z 1565 r. bogactwem starostwa parczewskiego była puszcza, dostarczała ona miodu, drzewa, dziegiu oraz zwierzyny. Bartnicy parczewscy skupieni byli w bractwo i korzystali z szeregu przywilejów królewskich. Bogactwem starostwa były obok wspomnianych stawów, rzeka oraz 12 jezior, w tym cztery określone jako duże: Jezioro Krasne, Białe, Jedlanka i Humienicz. Pozytywnie na funkcjonowanie miasta oddziaływały wizyty królewskie, jak też sejmy, które w tym czasie miały miejsce w Parczewie, w tym Sejm 1564 r. Pożar miasta w 1567 r. w wyniku którego spłonęło centrum ówczesnego Parczewa, w tym 13 kramów, na krótko zahamował rozwój. Przywileje królewskie 1567 i 1570 r. w wyniku których mieszczanie otrzymali zwolnienie na okres 10 lat od wszelkich opłat, jak też udzielania podwód dworzaninom i gościom królewskim pozwoliły miastu na częściową odbudowę.

Na przełomie XVI/XVII w. pozostał Parczew interesującym ośrodkiem miejskim, centrum niegrodowego starostwa parczewskiego. Przestał jednakże być miejscem zjazdów polsko - litewskich i stacją królewską. Był miastem z rynkiem w centrum, układem od 8 do 10 ulic o 350 domach mieszkalnych i liczbą 2800 mieszkańców, cieszących się prawem magdeburskim, ponownym

Ilustracja 4
Starostwo parczewskie w XVII w.

przez królów przywilejem 1604 r. Posiadał Parczew „pod sobą” już 300 łanów, a w układzie przestrzennym obok zasadniczego miasta egzystowały trzy przedmieścia: Przedmieście Stare, Przedmieście Nowe i Przedmieście Ruskie. Pełniać rolę ośrodka usługowego wobec sąsiednich wsi i dóbr było miasto Parczew prężnym ośrodkiem rzemieślniczym z grupą rzemieślników 160 osób dochodzącą, gdzie były 104 warsztaty rękodzielnicze a 49 kolejnych zagrodników „dorabiało rękodzielnictwem”. Obok silnej, bo ponad 30 osobowej grupy piekarzy, 25 osobowej grupy rzeźników na terenie miasta funkcjonowało szereg innych profesji, skupionych w cechy. Przywilejem z 1627 r. istniejące od dawna cechy szewców, kowali, krawców, kuśnierzy, tkaczy oraz bractwo bartnickie otrzymały potwierdzenie „starodawnych przywilejów”. Będąc nadal miastem królewskim był Parczew zamieszkiwanym przez ludność wielu wyznań,

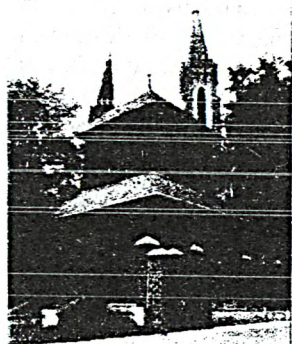
Ilustracja 5
Król Władysław IV (1595-1648)
opiekun miasta Parczewa

gdzie obok katolików zamieszkiwali grekokatolicy, Żydzi i prawosławni. Pozostawał Parczew siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzciciela z kościołem o tej nazwie, parafii unickiej pw. Najświętszej Marii Panny z cerkwią i cmentarzem o tej nazwie oraz kahału żydowskiego z bożnicą i kirkutem. Obok tego na terenie miasta znajdował się niewielki kościół pw. Św. Leonarda przy drodze do Kocka, drugi drewniany rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia Matki Bożej z cmentarzem oraz dwa kościoły szpitalne: pierwszy pw. Św. Ducha z przytułkiem oraz drugi wzniesiony na przedmieściu Nowe Miasto, położony za bramą Lubelską. Na obszarze miasta istniało ponadto prężne bractwo prawosławne starające się o odzyskanie cerkwi.

Zniszczone po raz kolejny w swej historii w 1649 r. przez wojska Bohdana Chmielnickiego miasto Parczew pomimo ponawianych przywilejów przez kolejnych królów polskich z trudnością się odbudowało. Ponownie zniszczone w okresie Potopu Szwedzkiego 1655-1657 przez wojska szwedzkie a następnie splądrowane przez wojska ks. siedmiogrodzkiego Rakoczego już jako miasteczko było jedynie „cieniem” miasta królewskiego Jagiellonów.

W połowie XVII w. był Parczew niewielkim miasteczkiem królewskim w dzierżawie rodu Daniłowiczów. Posiadając 60 łanów „pod sobą” nie licząc nie zagospodarowanych przedmieść Szidki i Koczergi posiadało jedynie 5 łanów w uprawie. Zachowując charakter miasteczka z rynkiem w centrum i układem kilku ulic liczyło jedynie do 120 domów mieszkalnych, gdzie mieszkańcy zajmowali się uprawą roli, hodowlą i rzemiosłem. Rzemiosło reprezentowała niewielka, bo 20 osobowa grupa; było 4 karczmy piwne, 6 karczm miodowych i 6 bani gorzalczanych. Stanowiło miasteczko Parczew nadal siedzibę niegrodowego starostwa parczewskiego, także w dużym stopniu wyludnionego, obejmującego dwa miasteczka /Parczew i Ostrów/ oraz kilkanaście wsi i uroczysk, gdzie na 51

lanów osiadłych jedynie 16 było w większym lub mniejszym stopniu zagospodarowanych.

Ilustracja 6
XVII wieczna drewniana dzwonnica –
najcenniejszy zabytek Parczewa

Druga połowa XVII w. także okazała się dla miasteczka nieszczęśliwa. W niewielkim stopniu na poprawę sytuacji gospodarczej miasteczka wpłynął przywilej króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1671 r. zezwalający mieszczanom parczewskim na wolny wyręb drzewa w lasach królewskich należących do starostwa parczewskiego nadany „z powodu ubóstwa i zniszczenia” miasta, by umożliwić odbudowę. Kolejny duży pożar Parczewa jaki dotknął ten ośrodek miejski w 1684 r. przyniósł zmniejszenie się liczby mieszkańców do 1 tys. osób. Kolejny właściciel miasteczka w osobie króla Jana III Sobieskiego w trosce o podniesienie miasteczka i odbudowę na prośbę mieszczan parczewskich przywilejem z 1689 r. nadał prawo do dwu jarmarków: pierwszego na Zielone Świątki oraz drugiego na Święto Wniebowzięcia Matki Boskiej.

Początek XVIII w. tak wielce nieprzychylny Rzeczypospolitej, przyniósł także miasteczku dalsze zniszczenia. Parczew jak też całe starostwo zostało splądrowane i zniszczone w 1709 r. przez wojska saskie. W poważny sposób ujemnie na rozwój miasteczka wpływały długie okresy konsystencji wojsk polskich, w tym „stojących na leżach” w tym mieście dywizji Paszkowskiego, chorągwi rajtarskiej Zamoyskiego, chorągwi dragonów Rzewuskiego oraz chorągwi królewskiej Fryderyka. Wymienione formacje wojska dopuściły się szeregu nadużyć, rabunku a nawet umyślnych podpaleń wobec mieszkańców miasteczka, jak i wsi starostwa parczewskiego. Będąc formalnie Parczew nadal centrum niegrodowego starostwa parczewskiego w ziemi lubelskiej Korony Polskiej złożonego z dwu miasteczek /obok Ostrowa/ i 10 wsi był w dzierżawie Aleksandra Daniłowicza do 1725 r., następnie jego żony Anny z Denhoffów Daniłowiczowej, a od 1738 r. Michała Kazimierza ks. Radziwiłła „Rybenko”, hetmana litewskiego, wojewody wileńskiego, ordynata nieświeskiego i ołyckiego.

W połowie XVIII w. był Parczew małym miasteczkiem na prawie magdeburskim z rynkiem w centrum i układem 6 ulic posiadającym do 100 dymów i 650 mieszkańców. Pozostawał centrum niegrodowego starostwa, parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzciciela, parafii greckokatolickiej pw. Najświętszej Marii Panny, która przywilejem króla Augusta II Mocnego z 1720 r. otrzymała potwierdzenie uposażenia, wreszcie kahału, posiadającego synagogę z bożnicą.

W II połowie XVIII w. w o wiele pomyślniejszym dla siebie okresie miasteczko w dużej części odbudowało się a liczba mieszkańców prawie

dwukrotnie wzrosła. Jako miasto na prawie magdeburskim potwierdzonym przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1766 r. na początku lat siedemdziesiątych Parczew liczył już 274 dymy i 1850 mieszkańców, a w końcu lat osiemdziesiątych liczba domów wzrosła do 290 a mieszkańców przekroczyła 2 tys. osób. Miasto Parczew znalazło się w grupie 36 większych ośrodków miejskich szeroko rozumianej Małopolski. Stanowił centrum niegrodowego starostwa parczewskiego i główny ośrodek usługowy z dużą grupą rzemieślników zorganizowanych w pięć cechów: szewski, garncarski, kuśnierski, kowalski i tkacki. Niegrodowe starostwo parczewskie, gdzie starostą był Roch Kossowski, ówczesny podskarbi nadworny koronny obejmowało obok miasta Parczewa także miasto Ostrów oraz cztery wójtostwa /Dembowa Kłoda, Bednarzówka, Cichostów, Krasne/, sołectwo Uścimów oraz uroczysko Okalew. Stanowił siedzibę parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzciciela z kościołem, dzwonnica z zabudowaniami probostwa, siedzibą parafii greckokatolickiej pw. Najświętszej Marii Panny z cerkwią i budynkami prokopu, wreszcie dużego kahału z synagogą, bożnicą i łaźnią. Miasto korzystało starym zwyczajem z prawa poboru cla w wysokości 06 groszy od każdego konia i wołu tytułem mostowego i grobelnego. Dodatkowo pobierało 02 grosze od każdego konia i wołu „luzem idącego” i od każdych 5 sztuk wieprzy i 10 sztuk skopów /baranów/ na „trakcie ukraińskim” tytułem grobelnego w komorze celnej we wsi Uhnina. Wreszcie podobnie mostowe i grobelne pobierało miasto na grobli w lesie zwanym Pogaiki w pobliżu wsi Dembowa Kłoda na trakcie prowadzącym do Czemiernik i Kocka oraz trakcie lubartowskim i wołyńskim we wsi Kolechowice. Miasto Parczew było w sporze z dzierżawcami starostwa o nieprawnie zagarnięte łąki miejskie: „Lejtnie”, „Jastrzębie”, „Skroda”, „Miejny Grąd”, grunty miejskie: „Ślabosze”, „Mogily”, „Zarudzie Fiolki”, „Rodzanki” i grunty byłego wójtostwa parczewskiego. Długoletnie spory narażały na wydatki mieszczan parczewskich przez niesprawne sądy Referendarii Koronnej. W okresie obrad Sejmu Czteroletniego przedstawiciele miasta Parczewa wzięli aktywny udział w zjeździe 141 miast królewskich i Czarnej procesji z udziałem 294 delegatów pod przewodnictwem ks. Jana Dekerta. Reprezentantami był burmistrz Grzegorz Marczak, ławnik Konstanty Kufloski oraz rajcowie w osobach Jakuba Kopińskiego i Tomasza Okuńskiego. Przedstawiciele ci złożyli w dn. 27.XI.1789 r. w imieniu społeczności miejskiej Parczewa podpisy po aktem zjednoczenia miast wolnych koronnych i litewskich. Miasto Parczew jak też miasto Ostrów ze starostwa parczewskiego złożyły po sumie 500 złp „n rzecz obrony ojczyzny” a dodatkowo jeden z najbogatszych mieszczan parczewskich Jakub Kopis ofiarował na ten sam cel 100 złp. Miasta Parczew

Pieczęć Parczewa z 1794 r.
(Woj. Archiwum w Lublinie)

Ilustracja 7

i Ostrów wzięły na siebie obowiązek utrzymywania jednego stypendysty Szkoły Głównej Krakowskiej, a ponadto miasto Parczew wzięło na siebie obowiązek utrzymywania „stojącego na leżach” w tym mieście Wojska Polskiego od połowy 1792 r. Ponadto jako miasto koronne, liczące 253 dymów, Parczew wziął na siebie obowiązek dostarczenia odpowiedniej liczby rekrutów w proporcji 20 rekrutów z każdych 100 dymów.

W końcu okresu staropolskiego był Parczew miastem królewskim w ziemi lubelskiej, z rynkiem w centrum i układzie od 8 do 12 ulic z kilkoma przedmieściami /Koczergi, Szydki, Jasionka/, z ponad 250 domami mieszkalnymi i liczbą do 1800 mieszkańców. Stanowił siedzibę starostwa niegrodowego o dwu miastach /Parczew i Ostrów/, kilkunastu wsiach z liczbą do 20 karczm, do 15-stu młynów, stawami i jeziorami. Stanowił nadal siedzibę parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzciciela z nowo odbudowanym kościołem w latach 1791-1794. Znajdowały się obok wspomnianego kościoła parafialnego kościół rzymskokatolicki pw. Św. Ducha, parafia pw. Św. Michała z odbudowaną cerkwią greckokatolicką w latach 1793-1796, z zabudowaniami prokopa, szpitala, dzwonnicy oraz kahał z dużą synagogą, bożnicą, szkołą i łaźnią. Na mocy uchwał Sejmu Grodzieńskiego od lutego 1794 r. został Parczew siedzibą Sądu Ziemskiego. Stanowił ponadto siedzibę garnizonu I pułku dywizji wielkopolskiej wojsk koronnych. Oddziały konsystujące pod dowództwem ppłk. Jana Grochowskiego h. Lubicz jako jedne z pierwszych przyłączyły się do Insurekcji Kościuszkowskiej 1794 r. zapisując się piękną kartą bojową w walce o niepodległość Polski.

W c z a s a c h zaborów 1794-1918

Bezpośrednio po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej na krótko w latach 1794-1807 miasto Parczew jako centrum dóbr skarbowych w Inspektoracie Gospodarczym Krzywowierzba, znalazło się w cyrkule radzyńskim, a od 1803 r. w cyrkule włodawskim Galicji Zachodniej. Zachowało pozycję siedziby Sądu Ziemskiego do końca 1795 r., kancelarii ziemskiej do 1800 r. Pozostawało siedzibą parafii rzymskokatolickiej, dekanatu i parafii greckokatolickiej i kahału. Posiadało urząd miejski i nadal korzystało z prawa do zwyczajowych targów i jarmarków. W początkach XIX w. zachowywało charakter niewielkiego miasta z rynkiem w centrum z dwoma kościołami rzymskokatolickimi, cerkwią unicką, synagogą. Było ponadto miejscem funkcjonowania niewielkiego klasztoru greckokatolickiego żeńskiego Józefatek zwanego Bazyliankami z niewielkim przytulkiem i szkołą.

W okresie Księstwa Warszawskiego 1807-1815 jako miasto rządowe Parczew wraz z przynależnymi dobrami wszedł w skład nowo utworzonego departamentu siedleckiego a pow. żelechowskiego. Według danych z 1810 r. był Parczew miastem liczącym 370 domów mieszkalnych i 1580 mieszkańców, gdzie ponad 50% ogółu mieszkańców stanowili Żydzi. Posiadał urząd miejski, szkołę parafialną i pozostawał nadal siedzibą parafii rzymskokatolickiej dekanatu i parafii greckokatolickiej, klasztoru Zgromadzenia Józefatek i kahału. Zachowywał charakter ośrodka miejskiego o charakterze rolniczo-handlowym, gdzie mieszczanie zajmowali się obok zajęć rolniczych hodowlą, szynkowaniem piwa i gorzalki.

Po powstaniu Królestwa Kongresowego 1815-1830 miasto rządowe Parczew weszło w skład radzyńskiego obwodu administracyjnego a pod względem sądowym było przynależne do powiatu sądowego włodawskiego w woj. Podlaskim. Stanowiąc centrum ekonomii rządowej parczewskiej był Parczew głównym ośrodkiem administracji dóbr i usługowym wobec kilkunastu wsi przynależnych do tej ekonomii. W połowie lat dwudziestych będąc dość prężnym ośrodkiem miejskim z rynkiem głównym w centrum, rynkiem końskim składał się z kilku jednostek przestrzennych: Starego i Nowego Miasta, Królewskiego Dworu, przedmieść Szydki, Koczergi i Szydki. Przy rynku i aż 30-stu ulicach wśród których wymienić można ulice: Warszawską, Lubelską, Brzeską, Nadwalną, Mogiłęzaną, Cerkiewną, Żydowską, Bednarską, Krzywą znajdowały się 324 domy mieszkalne a liczba mieszkańców dochodziła do 2,5 tys. osób. Był Parczew miastem narodowym posiadającym rzeźnię miejską, szkołę elementarną,

urząd miejski, 19 szynków w rynku, łąkę miejską zwaną „Jastrzębiec” i pole miejskie „Niwki”. Pozostawał siedzibą parafii rzymskokatolickiej z kościołem pw. Św. Ducha z zabudowaniami probostwa, siedzibą dekanatu i parafii greckokatolickiej pw. Św. Michała z domem prokopa i zabudowaniami gospodarczymi oraz siedzibą dużego kahału z synagogą i dwiema bożnicami, szpitalem, łaźnią i kirkutem. Obok wymienionych obiektów sakralnych był jeszcze Dom Zakonny z kaplicą Zgromadzenia żeńskiego greckokatolickiego Józefatek zwanych też Bazyliankami. Stanowił też niewielki garnizon Wojska Polskiego ze stacjonującym 2 szwadronem ułanów z 1 pułku JCKM ks. Oranii. Zachowywał charakter miasta rolniczo-handlowego, gdzie mieszczanie posiadali 377 ogrodów, 60 placów, 11 łąk, 168 stodół, dwa wygony miejskie oraz egzystowała grupa 60 rzemieślników skupiona w kilka cechów. Miasto „starym zwyczajem” korzystało ponadto do prawa czterech jarmarków rocznie. Pożar miasta, który miał miejsce w 1828 r. na krótko zachamował rozwój tego ośrodka.

W przeddzień wybuchu powstania listopadowego 1830/1831 r. Parczew był już miastem liczącym 417 domów mieszkalnych i 3047 mieszkańców, gdzie 1130 mieszkańców było pochodzenia żydowskiego. Obok rzeźni miejskiej miasto wzbogaciło się o mydlarnię i garbarnię. Miasto rządowe Parczew podobnie jak sąsiednie miasto rządowe Łomazy w sporze prawnym przed Prokuratorią Generalną Królestwa Polskiego ze skarbem Królestwa o prawo własności gruntów, pastwisk miejskich i lasu oraz prawo wyłączne zgodnie „z dawnym zwyczajem” o propinację wódki, piwa a także pobór grobelnego i wolnego wyrębu w lasach rządowych. Bez większych zmian funkcjonowało miasto w okresie międzypowstaniowym 1831-1863 r. Będąc jednym z miast w obwodzie a od 1837 r. powiatu radzyńskiego w woj. podlaskim, od 1837 r. guberni podlaskiej a od 1845 r. w guberni lubelskiej zachował Parczew charakter miasta rolniczo-handlowego, osiągając w najlepszych dla siebie latach liczbę 3,5 tys. mieszkańców. Hamując na rozwój miasta wpływały częste pożary w 1836, 1844 czy 1861 r. Próba zapobieżenia skutkom tychże pożarów poprzez wdrożenia opracowanego przez słynnego architekta pochodzenia włoskiego Antonio Corazziego planu uporządkowania zabudowy skończyła się w praktyce fiaskiem ze względu na brak funduszy. Miasto otrzymało jedynie kilka szop wyposażonych w sprzęt przeciwpożarowy i dwie studnie. Wybudowane zostały dwie ulice główne miasta: ul. Warszawska i Chelmska a kolejne pięć poszerzono zgodnie z Przepisami Policji Budowniczej z 1817 r. Pozostawało siedzibą magistratu z aresztem, parafii rzymskokatolickiej, dekanatu, parafii greckokatolickiej, jednej z 11-stu w tym dekanacie z murowaną cerkwią oraz kahału z murowaną synagogą. Był też Parczew nadal centralnym ośrodkiem byłych dóbr rządowych na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. wynoszących 10288 morgów, z których część funkcjonowała od 1837 r. w formie donacji gen. Aleksandra Nabokowa dając rocznie 4,5 tys. rs. dochodu. Pozostając lokalnym ośrodkiem wymiany handlowej posiadało miasto do 25 kramów i jatek, korzystało z prawa do czterech jarmarków w roku: pierwszego

we wtorek po Św Wojciechu, drugiego przed Św. Janem Chrzcicielem, trzeciego po Św. Cezariuszu i czwartego po Św. Marcinie oraz posiadało trzy cechy rzemieślnicze.

W okresie powstania styczniowego 1863/1864 r. jak też w okresie bezpośrednio go poprzedzającym było miasto Parczew miejscem ciekawego lokalnego ruchu niepodległościowego. W okresie działań partyzanckich 1863-1864 mieszczanie parczewscy z narażeniem życia często udzielali schronienia, żywności dla przechodzących w lasy parczewskie oddziałów partyzanckich. W dniu 29.05.1863 r. był Parczew miejscem bitwy sił powstańczych płk. Karola Krysińskiego z oddziałami rosyjskimi.

Druga połowa XIX w. zaznaczyła się w mieście Parczewie przyspieszonym wzrostem liczby mieszkańców ale też wzbogaceniem zabudowy tak mieszkalnej jak i gospodarczej. W połowie lat sześćdziesiątych był Parczew jednym z miast w pow. radzyńskim, okręgu sądowym włodawskim w guberni lubelskiej. Posiadał 451 posesji, 355 domów mieszkalnych i 4.433 mieszkańców, z czego aż 2401 stanowiła ludność pochodzenia żydowskiego tj. 54.2% ogółu. Zachowywał charakter dość prężnego ośrodka wymiany, gdzie ponad 1700 mieszczan parczewskich było rolnikami, drugie tyle żyło z posiadanych nieruchomości a ponad 850 mieszczan nie było rolnikami. Posiadał dom magistracki z aresztem, rzeźnią miejską, trzy jatki rzeźnicze, ponad 150 różnych zakładów rzemieślniczych i usługowych. Do miasta należała łąka zwana „stawisko”, grunty orne zwane „Niwka”, „Pod Jelitą”, „Na Grabkach”, „Pod Gońcem” oraz grunty z łąkami błotnymi „Bierce”.

W latach siedemdziesiątych jako jedno z 2 miast w pow. włodawskim podobnie jak szereg miast, miasteczek i wsi dotknięty został wzmoczoną polityką rusyfikacyjną, polegającą m.in. na przekształceniu dotychczasowej cerkwi greckokatolickiej na prawosławną w 1872 r., czy obłożeniem przymusowym kwaterunku wojsk rosyjskich przez okres niemal 2 miesięcy.

Nowy etap w rozwoju miasta przyniosło uruchomienie w 1893 r. linii kolejowej i otrzymanie połączenia kolejowego z Lublinem. W 1897 r. był Parczew miastem o 372 domach mieszkalnych i aż o 6.660 mieszkańcach z czego 3.392 osoby były pochodzenia żydowskiego. Obok siedziby magistratu, szkoły początkowej czterech chederów funkcjonowała stacja kolejowa i pocztowa oraz od 4 do 6 sklepów. Znajdował się ponadto nieduży garnizon wojsk rosyjskich. Przemysł i rzemiosło reprezentowane było przez ponad 116 warsztatów rzemieślniczych różnego rodzaju, rzeźnia, mydlarnia, garbarnia, trzy browary, w tym browar Moszka Faigelbauma o wydajności 1 tys. wiader. Mieszczanie parczewscy „starym zwyczajem” korzystali z prawa czterech jarmarków rocznie. byli właścicielami ponad 8 tys. morgów ziemi w postaci ogrodów, pól i łąk.

Na początku XX w. był Parczew jednym z trzech miast w pow. włodawskim, guberni lubelskiej o 372 domach mieszkalnych i 6.200 mieszkańców, gdzie aż 4.300 osób było Żydami. W przededniu wybuchu I wojny światowej 1914 r. było miasto ruchliwym ośrodkiem wymiany handlowej

o znaczeniu lokalnym o ponad 400 domach mieszkalnych i aż 8.287 mieszkańców, gdzie bez mała aż 70% stanowili mieszkańcy pochodzenia żydowskiego. Znajdowały się w tym ośrodku miejskim magistrat, szkoła początkowa, apteka, skład materiałów aptecznych i stacja kolejowa i do 20 sklepów. Funkcjonowały Ochotnicza Straż Pożarna i Towarzystwo Pożyczko-Oszczędnościowe. Przemysł i rzemiosło reprezentowało ponad 100 zakładów rzemieślniczych, trzy browary, kuźnia. Cieszyło się sławą znanego ośrodka na handel bydłem i końmi, korzystało zwyczajowo z prawa do czterech jarmarków. Pozostawał Parczew siedzibą parafii rzymskokatolickiej pw. Jana Chrzciciela z kościołem murowanym według projektu inż. W. Włodka o charakterze neogotyckim trójnawowym z dzwonnica, siedzibą parafii prawosławnej z murowaną cerkwią, wreszcie kahału z murowaną synagogą, szkołą i mykwa. Istniał na obszarze Parczewa nadal kościół drugi rzymskokatolicki farny.

Okres 1914-1918 w dziejach miasta przyniósł znaczne zmniejszenie się liczby ludności, m.in. poprzez opuszczenie miasta przez około 150 rodzin wyznania prawosławnego wraz z wycofującymi się wojskami rosyjskimi. Dotychczasowy drewniany kościół farny po zajęciu przez wojska niemieckie zamieniony został na siedzibę teatru i salę zabaw. Na przełomie 1917/1918 r. zawiązała się w tym mieście Polska Organizacja Wojskowa /POW/, zaistniała komórka żydowskiej partii socjalistycznej „Bund”, na krótko zaistniała ponadto ukraińska szkoła podstawowa.

W Polsce Odrodzonej 1918-1939

Po 1918 r. pozostał Parczew jednym z trzech miast w pow. włodawskim po Włodawie i Ostrowie/ w woj. lubelskim. W I połowie lat dwudziestych XX w. jako miasto o 350 domach mieszkalnych i 7.893 mieszkańcach otrzymało formalne potwierdzenie prawa miejskiego w 1919 r. od władz II Rzeczypospolitej. Charakteryzowany był przez W. Świątkowskiego w końcu lat dwudziestych jako niewielkie miasteczko w którym „na próżno kto szuka fabryk większych, większych warsztatów rzemieślniczych”. W rzeczywistości był lokalnym ośrodkiem handlu i rzemiosła o kilkudziesięciu warsztatach rzemieślniczych z liczbą nad 30 sklepów i kramów. Znany był z targów na bydło i konie. Jako miasto w pow. włodawskim był siedzibą urzędu miejskiego, posterunku Policji Państwowej, stacji kolejowej, urzędu pocztowego, Szkoły Powszechnej, Szkoły Handlowej, sądu pokoju, Banku Kupieckiego i Handlowego. W latach trzydziestych zachowując pozycję lokalnego ośrodka handlu i rzemiosła liczył wraz z przedmieściami Koczergi, Jasionka, Michałówka i Szytki 9.259 mieszkańców i 5.196 ha powierzchni. Największym zakładem przemysłowym była Huta Szkła „Źródło” braci Jakuszewskich zatrudniająca do 300 robotników. Funkcjonowało Przedsiębiorstwo Brukarskie Stanisława Moskała, Przedsiębiorstwo Komunikacyjne Stanisława Kiersysa i Jana Siłucha, młyn i elektrownia Turkieltanba i S-ka, dwie wytwórnie wód gazowych, dwie kuflarnie, dwie cegielnie, 12 kaszarni, 8 olejarni. Na terenie miasta prowadziły działalność usługową trzy hotele, dwa zakłady fotograficzne, dwa sklepy apteczne, 10 piwiarni, drukarnia Władysława Maliny, intrologatorium Michała Pyłseckiego. Rzemiosło miasta reprezentowało aż 160 rzemieślników, w tym 40 szewców, 33 krawców, 14 rzeźników, 14 piekarzy, 11 kamaszników, po 7 kowali i stolarzy, po 5 zdunów i kuśnierzy. Zorganizowane ono było w dwa cechy chrześcijańskie: szewski, kowalsko-ślusarski, drzewny, stolarsko-ciesielsko-murarski i jeden duży cech żydowskich rzemieślników pod nazwą Stowarzyszenie Igły i Skóry. Sieć handlową Parczewa okresu międzywojennego stanowiło 52 sklepy z artykułami kolonialnymi, 54 sklepów z artykułami ogólnospożywczymi, 7 sklepów z artykułami metalowymi i 6 sklepów z artykułami papierniczo-piśmienniczymi. Działalność na polu oświatowo-kulturalnym na obszarze miasta i najbliższych okolic prowadziło szereg organizacji społeczności polskiej jak i żydowskiej. Prężną działalność prowadziły ze strony społeczności polskiej Związek Strzelecki, Związek Podoficerów Rezerwy, Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowo-Sportowe Pracowników Parczewskiej Huty Szkła „Kłos”,

Liga Obrony Przeciwnotniczej i Przeciwwgazowej, miejscowe koła męskie i żeńskie Polskiej Macierzy Szkolnej, Koło Ligi Katolickiej, Powiatowe Stowarzyszenie Myśliwych na pow. włodawski, Koło Związku Leśników II Rzeczypospolitej. Parzewska społeczność żydowska zorganizowana była w Stowarzyszeniu Pomocy Chorych „Linat Hacedek”, Organizacji Syjonistycznej „Keren Kajemiet Leisrael”, Stowarzyszeniu Biblioteki J. L. Pereca, „Brith Tempeldor” i „Brith Hrokor”, Żydowskim Stowarzyszeniu Kulturalno-Oświatowym „Tarbut”. Działalność polityczną prowadziła miejscowa organizacja Polskiego Stronnictwa Ludowego, Komunistycznej Partii Polskiej, Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Pracy, Stronnictwa Narodowego, partii socjalistycznej „Bund”. Pozostawał Parzew nadal siedzibą dekanatu i parafii rzymskokatolickiej oraz kahału.

W okresie wojny i okupacji 1939-1944

W okresie wojny obronnej 1939 r. był Parczew miejscem przemarszów i czasowych postojów różnych oddziałów polskich, w tym oddziałów gen. Wilhelma Orlika-Rückemana i brygady kawalerii „Zaza” gen. Zygmunta Podhorskiego, miejscem sztabu Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” gen. Franciszka Kleeberga. Na przełomie września i października 1939 r. na krótko zaistniał w mieście komitet rewolucyjny ludowo-robotniczy pod okupacją wojsk radzieckich. W okresie okupacji hitlerowskiej był tutaj posterunek policji granatowej, Urząd Pracy, stacjonował 71 pluton niemiecki zmotoryzowanej zandarmerii. W dniu 20.XI.1939 r. mieszkańcy Parczewa byli świadkami pogromu miejscowej społeczności żydowskiej. Na przełomie 1939/1940 r. w ramach antypolskiej Akcji A-B aresztowano i wywieziono do zamku lubelskiego do 40 przedstawicieli miejscowej inteligencji, a 20.II.1940 r. wymordowano grupę 350 żołnierzy Wojska Polskiego pochodzenia żydowskiego wziętych do niewoli. W latach 1939-1942 było miasto miejscem getta dochodzącego do 6 tys. Żydów pochodzących z Parczewa, Czemiernik, Wołynia i Kocka.

Miasto Parczew w okresie 1939-1944 ze względu na położenie topograficzne było poważnym ośrodkiem ruchu oporu o ponad lokalnym charakterze. Już w 1939 r. powstała komórka Korpusu Obrońców Polski, a następnie Kadry Polski Niepodległej oraz placówka Organizacji Wojskowej Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1940 r. zawiązały się placówka Straży Chłopskiej „Chłostry”, placówka Związku Walki Zbrojnej późniejszej Armii Krajowej (AK), Gwardii Ludowej (GL) przemianowanej na Armię Ludową (AL). W oparciu o znaczny kompleks Lasów Parczewskich w latach 1941-1944 operowały m.in. Oddział GL im. A. Mickiewicza, Oddział GL im. gen. J. Bema, Oddział „Czuwasza”, oddział Armii Krajowej (AK). W dniu 9.XII.1942 r. było miasto miejscem zaciętej bitwy różnych oddziałów partyzanckich z pacyfikacyjnymi oddziałami niemieckimi. W dniu 5.VI.1943 r. miejscem ataku oddziału partyzanckiego na pociąg wojskowy, a w październiku tego roku na miejscowe więzienie. W 1944 r. ponownie miejscem kilku akcji partyzanckich na różne placówki niemieckie, w tym ataku w dniu 27.VI. wspomnianego roku oddziału z 27 Dywizji Wołyńskiej AK na stację kolejową. Za sprzyjanie partyzantom mieszkańcy miasta i okolic płacili szeregiem aresztowań, wywózek i rozstrzeliwań. W samym tylko 1942 r. hitlerowcy rozstrzelali 114 osób, w 1943 r. kolejnych 51. W dniu 17.I.1944 r. mieszkańcy Parczewa byli świadkami publicznej egzekucji 12 mieszkańców wsi Przypisiówka przywiezionych z więzienia na zamku lubelskim i powieszonych na rynku miasta. Liczba mieszkańców miasta zmniejszyła się bez mała o 4 tys. osób.

Lata 1944-1994 /ostatnie pół wieku/

Kres nocy hitlerowskiej- okupacyjnej przyniosło wyparcie sił niemieckich 22.VII.1944 r. z miasta przez nacierające oddziały radzieckiego Korpusu Pancernego, 20 Brygady Pancerniej, 36 Brygady Pancerniej, 12 Brygady Zmotoryzowanej przy aktywnym współudziale polskich oddziałów partyzanckich.

Pierwsze lata po ustaniu okupacji hitlerowskiej 1945-1948 umożliwiły mieszkańcom miasta na odbudowę domostw i uruchomienie niezbędnych placówek i organizacji życia społeczno-gospodarczego i politycznego. W II połowie 1944 r. obok działającej Szkoły Podstawowej doszło do uruchomienia Liceum Ogólnokształcącego z inicjatywy Eugenii Kiwor. Przy wsparciu Rady Miejskiej w 1946 r. powołano do życia Zasadniczą Szkołę Zawodową. Wznowiła działalność poczta i szereg innych instytucji. W 1946 r. miasto ponownie liczyło do 400 domów mieszkalnych i ponad 6 tys. mieszkańców. W 1947 r. na bazie Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik”, uruchomiono Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”. W latach 1948-1950 powołano kilka następnych spółdzielni, w tym Spółdzielnię Ślusarsko-Kowalską, Spółdzielnię Pracy „Wspólnymi Siłami”, Spółdzielnię Wyrobów Szklano-Kamionkowych. Tę ostatnio uruchomiono na bazie wspomnianej już parczewskiej huty szkła. W latach pięćdziesiątych Parczew nadal pozostawał jednym z trzech /obok Włodawy i Ostrowa/ w pow. włodawskim woj. lubelskim miastem z rynkiem w centrum i układem ponad 25 ulic licząc ponad 400 domów mieszkalnych i ponad 6,5 tys. mieszkańców. Pełnił rolę lokalnego ośrodka usługowego oraz był siedzibą dekanatu parafii rzymskokatolickiej w diecezji lubelskiej.

Nowe szanse przed tym miastem stworzyła dokonana w 1956 r. reforma administracyjna oraz ogólna liberalizacja życia w ówczesnej Polsce. Stając się z dniem 1.I.1956 r. siedzibą jednego z dziewiętnastu powiatów administracyjnych o 15 gminach w woj. lubelskim. Parczew w latach 1956-1975 wzbogacił się o szereg instytucji szczebla powiatowego i zakładów przemysłowych. Nastąpiła widoczna poprawa stanu estetycznego miasta i jego rozbudowa. W latach pięćdziesiątych-sześćdziesiątych zaistniały masarnia wędlin, wytwórnia wód gazowanych, rozlewnia piwa, Fabryka Octu i Musztardy, Huta Szkła Gospodarczego, Spółdzielnia Mleczarska, Spółdzielnia Mieszkaniowa, Spółdzielnia Wyrobów Ciastkarskich.

W połowie lat 60-tych był Parczew miastem o 6.195 mieszkańcach i ponad 650 domach mieszkalnych. Stanowił siedzibę i centrum niedużego bo liczącego

do 10 tys. mieszkańców powiatu o powierzchni 89.611 ha o 13 gromadach w woj. lubelskim. Pozostawał siedzibą dekanatu i parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej. Miejscem funkcjonowania dwu Szkół Podstawowych, dwu przedszkoli, Liceum Ogólnokształcącego im. Królowej Jadwigi, Zespołu Szkół Zawodowych, kina „Wrzos”, Parczewskiego Domu Kultury.

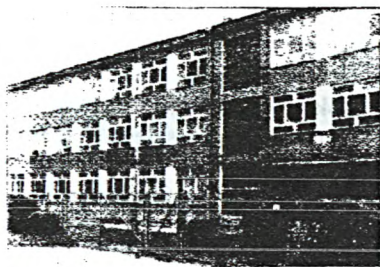
Na początku lat siedemdziesiątych Parczew jako miasto powiatowe, jedno z 18-tu w woj. lubelskim liczyło do 7,4 tys. mieszkańców i ponad 700 domów mieszkalnych.

Zachowując charakter niedużego miasta z rynkiem w centrum wzbogaciło się o szereg bloków mieszkalnych Spółdzielni Mieszkaniowej „Przyszłość”, nową siedzibę władz powiatowych, budynek Urzędu Poczty i Telegrafu, hotel miejski z pralnią i łaźnią, szpital na 252 łóżka, dwa pawilony towarowe, stadion sportowy. Z obiektów przemysłowych przybyły uruchomione obiekty filii Warszawskich Zakładów

Ilustracja 8
Stadion w Parczewie

Telewizyjnych „Unitra”, rozbudowane zostały obiekty Spółdzielni Pracy „Nowość”. Włączony w skład nowo utworzonego woj. białkopodlaskiego w 1975 r. w wyniku reformy administracyjnej zachował się statut miasta i siedziby gminy. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. był niedużym miastem o 7.781 mieszkańców, powierzchni liczącej do 8 km², obejmującym administracyjnie 18 sołectw. Był miastem leżącym na połączeniu szeregu dróg, w tym drogi łączącej Białą Podlaską z Lublinem. Spełniał funkcję lokalnego ośrodka wymiany jak przed wiekami i był interesującym centrum kulturalno-oświatowym. Znajdowało się na terenie miasta 30 sklepów różnych branż, do dziesięciu różnorodnych zakładów gastronomicznych, w tym dwie restauracje i trzy bary. Usługi rzemieślnicze na rzecz mieszkańców świadczyło ponad 30 warsztatów i punktów napraw, w tym trzy zakłady fotograficzne. Instytucje użyteczności publicznej reprezentowane były przez Komendę Straży Pożarnej, Urząd Pocztowo-Telekomunikacyjny, Komendę Milicji Obywatelskiej, szpital miejski, dwie przychodnie zdrowia, dwie apteki, Bank Spółdzielczy, Ekspozyturę Banku Powszechna Kasa Oszczędności. Przemysł reprezentowany był przez wspomnianą filię Warszawskich Zakładów Telewizyjnych „Unitra”, Fabrykę Octu i Musztardy, Hutę Szkła Gospodarczego „Odrodzenie”, Spółdzielnię Przemysłowo-Spożywczą „Nowość”, Oddział Lubelskiej Spółdzielni Odzieżowej „Gracja”, Okręgową Spółdzielnię Mleczarską, Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”, Kombinat Rolny Parczew, Spółdzielnię Pracy „Stolarz”, Zakład Wyrobów Metalowych lubelskiej Fabryki Samochodów Ciężarowych. Z instytucji oświatowo-kulturalnych obok wspomnianych dwu szkół podstawowych, przedszkoli, Liceum Ogólnokształcącego, Parczewskiego Domu Kultury funkcjonowała Zasadnicza Szkoła Rolnicza, Zespół Szkół Zawo-

dowych. Biblioteka Publiczna Miejsko-Gminna, Miejski Ośrodek Sportowo-Rekreacyjny z Klubem Sportowym „Victoria”, Dom Książki, filia Biblioteki Pedagogicznej, dwa Kluby Sportowe: „Victoria” i „Unitra”.

Życie polityczne w mieście reprezentowała miejsko-gminna organizacja Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej /PZPR/ o

61 podstawowych organizacjach i 1220 członkach, Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego /ZSL/ o 22 kołach i 325 członkach i niewielka organizacja Stronnictwa Demokratycznego. Działalność statutową wśród młodzieży szkolnej prowadził hufiec Związku Harcerstwa Polskiego /ZHP/ skupiający kilka tysięcy harcerzy i zuchów, organizacja Związku Socjalistycznego Młodzieży Polskiej o 944 członkach. Funkcjonowały ponadto takie organizacje jak: Liga Obrony Kraju z klubem modelarskim i łączności, Polski Czerwony Krzyż, Ochotnicza Straż Pożarna, Liga Ochrony Przyrody, Związek Nauczycielstwa Polskiego i inne. Miasto pozostawało jak dawniej siedzibą jednego z dekanatów i parafii rzymskokatolickich w diecezji lubelskiej. W końcu lat osiemdziesiątych i na początku dziewięćdziesiątych w wyniku zmian w życiu społeczno-politycznym i gospodarczym kraju na terenie miasta zaistniało szereg nowych zakładów przemysłowo-usługowych, w tym Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Uslugowe „Pro-Hand” z rzeźnią i gospodarstwem rolnym, Zakład Handlowo-Uslugowy „Mikkado”, Bar restauracyjny „U Huberta”. Miasto wzbogaciło się o szereg nowych bloków mieszkalnych, mechaniczną oczyszczalnię ścieków, nowy dworzec PKS. Jednocześnie z mapy gospodarczej miasta zniknęły zakłady „Unitra” i „Gracja”.

Dotychczasowy kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela będący zarazem Sanktuarium Maryjnym podniesiony został do rangi Bazyliki Mniejszej. W końcu omawianego okresu Parczew zachował charakter niedużego o 11 tys. mieszkańców, gdzie znajdowało się do 1200 domów i bloków mieszkalnych o powierzchni liczącej 805 ha. Pozostawał miastem - centrum usługowym o charakterze lokalnym położonym w korzystnym połączeniu komunikacyjnym z rynkiem w centrum i składem do pięćdziesięciu ulic i ciekawymi obiektami sakralnymi: kościołem pw. Św. Jana Chrzciciela z dzwonnica drewnianą, synagogą, dwoma dawnymi bożnicami, halami targowymi i zespołem dworskim.

Ilustracja 9

Mapka z granicami miasta Parczewa w roku 1994

Obok właścicieli miasta - królów polskich, w tym szczególnie zasłużonych dla tego ośrodka królewskiego w osobach Władysława Jagiełły, Zygmunta I Starego czy Jana III Sobieskiego był Parczew miejscem urodzin i działalności dużej grupy ludzi zasłużonych dla polskiej nauki, kultury i sztuki. Synem Parczewa był biskup Tomasz Wilczyński /1903-1965/ biskup ordynariusz diecezji warmińskiej w latach 1956-1965. We wsi Czeberaki w ziemi parczewskiej urodził się ks. Piotr Aleksandrowicz /1904-1981/, historyk, regionalista, a ze wsi Bednarzówka pochodził inż. mechanik Bolesław Łopatiuk /1889-1965/, jeden z pionierów polskiego szybownictwa, znakomity praktyk i teoretyk w tej dziedzinie. Upamiętnienia domaga się piękna postać wspomnianego gen. Jana Grochowskiego h. Lubicz.

BIBLIOGRAFIA /Literatura uzupełniająca/

1. Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t.II, Warszawa 1844, s. 1115-1121.
2. Bogucki M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i miasteczek w Polsce przedrozbiorowej*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1986.
3. Chlebowski B., Parczew /w:/ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* wyd. pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego i F. Sulimierskiego, t.VII, Warszawa 1886, s. 863-865.
4. Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych, ustroju władz*, Lublin 1977, s.103-106, 133-135, 166-169, 174-176.
5. Gumowski M., *Herby i pieczęcie miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959, s. 70.
6. Kiermisz J., *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej 1788-1794*, t.I, *W czasie sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami grodzieńskimi*, Lublin 1939, s.58-62, 77-78.
7. *Miasta polskie w Tysiącleciu*, I, Wrocław-Warszawa Kraków 1965, tabela LV.
8. *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945. Województwo białkopodlaskie*, Warszawa 1984, s. 138-141.
9. Sobieszczański F., Parczew /w:/ *Encyklopedia Powszechna Olgebranda* t.XX, Warszawa 1865, s. 377-378,
10. Szaflik R., *Starostwo parczewskie w XVI-XVIII*, Lublin 1961,
11. Świątkowski W., *Lubelskie. Czwarta wycieczka po kraju*, Warszawa 1928, s.133-135.
12. Warchol S., *Parczew /w:/ Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964, s. 154-156.
13. Zakrzewska- Dubasowa M., *Parczew w XV-XVIII w.*, Lublin 1962.